

'De parvenu onder de landen': Het Amerikaanse beeld in Hermans' *Conserve*

'The upstart amongst nations': The image of America in Hermans's *Conserve*

Afbeelding: Dagjesmensen vermaken zich rond 1900 in het Amerikaanse resorotoord Saltair. Het paviljoen op de kaap oogt dankzij de oriëntaalse koepels sprookjesachtig. Een verrassend staaltje exotisme in de mormonenstaat Utah.

Ludo Maas

Van Coothplein 114

4811NH Breda

Telefoon: 0618081930

e-mail: moderndances@gmail.com

Studentnummer: 851100805

Open Universiteit

Faculteit Cultuur- en Rechtswetenschappen

Onderzoekspacticum bachelorscriptie Letterkunde

Inhoudelijk begeleider: dr. Jan Oosterholt

Begeleider mondelinge presentatie: drs. Lieke van den Bulck

Taalbegeleider: drs. Wouter Valentgoed

Examinator: dr. Lizet Duyvendak

Breda, 29 juni 2016

Inhoudsopgave

1. Algemene situering van het onderzoek	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen	4
1.3 Status quaestionis	5
1.4 Het belang van het onderzoek	6
1.5 Besluit	7
2. De imagologische benadering	8
2.1 Inleiding	8
2.2 De imagologie in vogelvlucht	8
2.3 Het begrippenkader van de imagologie	9
2.4 Besluit	10
3. Een verkenning van <i>Conserve</i>	12
3.1 Inleiding	12
3.2 De conceptie van <i>Conserve</i>	12
3.3 Synopsis	14
3.4 De schijnbewegingen van Hermans	15
3.5 Ontworteling als thema	16
3.6 Het Amerikadiscours in de twintigste eeuw	17
3.7 De receptie van <i>Conserve</i>	18
3.8 Besluit	19
4. Het Amerikabeeld in <i>Conserve</i>	20
4.1 Inleiding	20
4.2 Salt Lake City: Amerikaanse autobebelden uit het noorden	21
4.3 New Orleans: stereotypen ontmoeten elkaar	23
4.4 Saltair: een folly als knooppunt	25
4.5 Memphis: totale ontmaskering door 'de Ander'	26
4.6 Besluit	28
5. Conclusie	29
5.1 Inleiding	29
5.2 Het Amerikamotief in <i>Conserve</i>	29
5.3 De plaats van <i>Conserve</i> binnen het Nederlandse Amerikadiscours	29
5.4 Besluit	30
Samenvatting	31
Bronnen en literatuur	32

1. Algemene situering van het onderzoek

1.1 Inleiding

Deze bachelor-scriptie ontstond binnen een imagologisch kader, een tak van de literatuurwetenschap die de verbeelding van nationale identiteiten bestudeert. Ik las ter voorbereiding 'The Rhetoric of National Character', waarin imagoloog Leerssen niet alleen de grenzen, maar vooral ook de mogelijkheden van zijn discipline aangeeft.¹ Voor verdere verdieping zorgde Leerssens boek *Spiegelpaleis Europa*, alsmede de bundel *Imagology Revisited* van Zacharasiewicz. Beide werken laten met behulp van vele voorbeelden zien hoe schrijvers bij het scheppen van hun romanwerkelijkheid terugvallen op stereotype natiebeelden.²

Mijn reis door boekenland leidde me vervolgens naar *Conserve*, het debuut van één van de grootste schrijvers uit Nederland: W.F. Hermans. Een eigengereid auteur die op het eerste gezicht niets op heeft met zoiets pompeus als 'de natie'. Zijn essays kenmerken zich immers door een legendarisch wantrouwen ten opzichte van staat en religie.³ Eerder Hermans-onderzoek heeft aangetoond dat dergelijke stokpaardjes ook al in *Conserve* zijn te ontwaren.⁴ Tegelijkertijd intrigeert deze Amerikaanse vertelling juist binnen het kader van de nationale beeldvorming. Hermans' roman gaat over het zoeken naar identiteit en wortels in een berucht literair projectieland. Een Verenigde Staten in transitie. Zou *Conserve* daarom geen boeiende casus vormen voor een imagologische analyse?

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Om het Amerikabeeld van *Conserve* te kunnen onderzoeken, wordt Hermans' roman in het licht van zijn tijd bekeken. *Conserve* valt op een Nederlandse breuklijn te situeren. Hermans schreef zijn debuut tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een decennium later liet hij echter nog een grondig herschreven nieuwe versie verschijnen. Het boek bevindt zich daarmee in het hart van het twintigste-eeuwse Nederland. Een eeuw waarin Amerika op het wereldtoneel sterk aan invloed won.⁵

1 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 267-292.

2 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 128.

Hier bespreekt Leerssen bijvoorbeeld het ontstaan van 'de latin lover'. Italië gaat als dé romanlocatie voor sensuele avonturen gelden.

3 W.F. Hermans, 'Twee families Smith' in: *Het Sadistische Universum 1 & 2* (Amsterdam 1996), passim.

Men kan hier overigens ook prima denken aan de ontvucherende beschrijving van de Nederlandse bevrijding in *De tranen der Acacia's*.

4 Zie de paragraaf status quaestionis in dit hoofdstuk.

5 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 63.

Dit imagologische onderzoek overweegt of Hermans' zich met *Conserve* naar het Amerikadiscours van zijn tijd voegt, of dat hij in zijn roman afwijkt van nationale stereotypering. De probleemstelling van deze scriptie luidt derhalve:

– In hoeverre distantieert Hermans zich in zijn roman *Conserve* van het Amerikadiscours uit het twintigste-eeuwse Nederland?

De onderliggende onderzoeksvragen die helpen een antwoord in het vizier te krijgen zijn:

- Welke functie heeft het Amerikamotief in *Conserve*?
- Wat was het gangbare Amerikadiscours in Nederland in de twintigste eeuw?
- Welke stereotype Amerikaanse auto- en heterobeelden zijn er in de roman terug te vinden?

Ik zal nu eerst kort de stand van zaken van het Hermans-onderzoek bespreken, waarna een exploratie van het onderzoekskader volgt.

1.3 Status quaestionis

W.F. Hermans mag men vermoedelijk de meest bestudeerde schrijver uit de Nederlandse literatuur noemen.⁶ De schrijfwoede over Hermans wordt in de hand gewerkt doordat weinig andere auteurs zó fanatiek hun eigen oeuvre van poëtische duiding hebben voorzien.⁷ Hermans verkeerde met een duivels plezier in schermutselingen met academici.⁸ Zijn pontificaal geuite theoretische opvattingen hielden – en houden – het heilige vuur van de literatuurwetenschappers moeiteloos brandende. Hermans was ook als publieke persoonlijkheid een grand écrivain.⁹ Aan controversen nooit gebrek.

Des te opmerkelijker dus, dat er over zijn debuut *Conserve* bar weinig gepubliceerd is. Anbeek grapte ooit dat het boek voor critici niet bestond.¹⁰ De talrijke essaybundels over Hermans doorspittend, begint het de onderzoeker op te vallen dat *Conserve* nauwelijks wordt genoemd.

6 Frans Ruiter en Wilbert Smulders, 'Het autonome schrijverschap van Willem Frederik Hermans. Een inleiding' in: *Alleen blindgeborenen kunnen de schrijver verwijten dat hij liegt. Over het schrijverschap van Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2009) 23.

7 Frans Ruiter, 'Willem Frederik Hermans: kantiaan A contrecoeur' in: *Alleen blindgeborenen kunnen de schrijver verwijten dat hij liegt. Over het schrijverschap van Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2009) 46.

8 Freddy De Vree, *De aardigste man ter wereld* (Amsterdam 2002) 287.

9 W. Smulders, 'Polemisch mengelwerk: Hermans geeft een lesje in autonome literatuur' in: *Alleen blindgeborenen kunnen de schrijver verwijten dat hij liegt. Over het schrijverschap van Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2009) 96.

10 Ton Anbeek, 'In puinhopen voel ik mij prettig, ergens anders hoor ik niet thuis.' *Over de wederopbouw van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving* (Amsterdam 1982) 12.

Cumps moppert in *Tirade* dat de literaire kritiek sowieso weinig aandacht heeft voor de postsurrealistische aspecten binnen het proza van Hermans.¹¹ Slechts een wat uit de tijd geraakte freudiaan als Dupuis citeert graag uit *Conserve*.¹² In dit toch wat dorre woestijngebied van het Hermans-onderzoek moeten we het met één belangwekkende uitzondering doen. In 1998 verscheen bij uitgeverij Conserve (!) een verzamelbundel met contemporaine recensies en enige nieuwe beschouwingen over *Conserve*.¹³

1.4 Het belang van het onderzoek

Hermans stelde ooit dat een schrijver moest gaan 'tot dat gebied waar hij zelf over zijn bedoelingen geen zekerheid meer heeft'.¹⁴ Vandaar allicht dat literatuurwetenschappers een veelheid aan thema's in *Conserve* hebben ontwaard. Raat meende dat Hermans' vaste kern – de onkenbaarheid van de realiteit – al aanwezig is.¹⁵ Ook Anbeek vindt deze onkenbaarheidsproblematiek duidelijk herkenbaar.¹⁶ Kaleis zag meer in het thema Almacht.¹⁷ Eerder schreef hij in *Tirade* nog over het incestmotief in de roman.¹⁸ Dupuis houdt het op de verhouding tussen metafysica en idealisme.¹⁹ Het moge duidelijk zijn: *Conserve* is een ongrijpbare roman.

Juist om die reden kan de keuze voor een concrete invalshoek interessant zijn, hoezeer Hermans ook een hekel had aan zo'n academisch modewoord.²⁰ Deze scriptie richt zich op het Amerikaanse beeld in *Conserve*, waardoor mijn onderzoek onmiddellijk op het terrein van de imagologie belandt. De imagologie kent immers als hoofdonderwerp nationale stereotypen in de literatuur. De discipline stelt dat tijdens het ontstaan van een natiebeeld gebruik wordt gemaakt van auto- en heterobeelden, oftewel zelfbeelden en beelden van de ander.²¹ Deze tegenstellingen keren op een structurele manier in teksten terug.²²

11 Dorian Cumps, 'Een voorproefje van de 'De god denkbaar': 'de teddybeer', *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981) 632.

12 Michel Dupuis, *Hermans' Dynamiek. De romanwereld van W.F. Hermans* (Den Haag 1985) 272.

13 Zie bijvoorbeeld de volgende voetnoot.

14 R. Grüttemeier, 'Is W.F. Hermans *Conserve* "hetzelfde" in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 142.

15 G.F.H. Raat, *Literatuur als noodzaak. Willem Frederik Hermans: Facetten van een schrijverschap* (Amsterdam 2010) 69.

16 Ton Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985* (Amsterdam 1999) 187.

17 Huug Kaleis, *De God Denkbaar verklaard* (Amsterdam 1987) 47.

18 Huug Kaleis, 'Vijf en dertig jaar W.F. Hermans of: Forum overtroffen' in: *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981) 675.

19 Michel Dupuis, *Hermans' Dynamiek. De romanwereld van W.F. Hermans* (Den Haag 1985) 98.

20 Wilbert Smulders, 'Met Willem Frederik Hermans achter de pc' in *Apollo in Brasserie Lipp. Bespiegelingen over Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2001) 69.

21 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 274-275.

22 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 275.

Amerika heeft de fantasie altijd geprikkeld. Reflecteren op Amerika kan men zelfs een Europese traditie noemen.²³ Aan Amerikabeelden geen gebrek. Uit eeuwen aan onderzoek naar deze beeldvorming blijkt dat 'de Oude Wereld' zelden door een neutrale bril naar het 'jonge' Amerika kijkt. Het land kan een baken van hoop zijn, maar ook een nachtmerrie.²⁴ Mij interesseert nu voor welke bril Hermans heeft gekozen.²⁵ Schürings heeft in haar artikel "Dikke Duitsers in burger". Over de functie van stereotiepe Duitslandbeelden in het werk van Willem Frederik Hermans' een verwante vraagstelling onderzocht. Haar conclusie: Hermans zet Duitse stereotypen in zijn romans op een subversieve manier in, en de auteur ondermijnt daarmee bewust het natiediscours.²⁶ Geldt dit ook voor Hermans' Amerikabeeld in *Conserve*?

1.5 Besluit

Om de positie van Hermans ten opzichte van het Amerikadiscours te kunnen bepalen, zal ik *Conserve* aan een imagologische analyse onderwerpen. Ik probeer de specificiteit van de tekst daarbij nergens uit het oog te verliezen.²⁷ Het gebruik van stereotypen zal daarom met passages uit de tekst worden aangetoond. Alvorens dit onderzoek te kunnen ondernemen, is het zaak het gereedschap van de discipline in de vingers te krijgen. Daarom wordt in het tweede hoofdstuk de imagologische gereedschapskist geopend. Bewapend met deze tools duiken we voor een verkenning van de roman het derde hoofdstuk in. In het vierde hoofdstuk volgt dan de eigenlijke analyse. Tot besluit keer ik terug naar de probleemstelling.

23 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 40.

24 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 172.

25 Er valt te twisten of er binnen een discours sprake kan zijn van een bewuste 'keuze'. Cf. met betrekking tot 'ideologie'. Kiene Brillenburg Wurth en Anne Rigney (ed.), *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008) 370.

26 Ute Schürings, "Dikke Duitsers in burger". Over de functie van stereotiepe Duitslandbeelden in het werk van Willem Frederik Hermans', *Nederlandse Letterkunde* 5 (2000) 2, 150.

Schürings spreekt over Hermans' gebruik van nationale stereotypen als 'demontagetechniek.'

27 Jan Oosterholt, 'Een "Himmel- und Hölle-Spiel"'. Cees Nootebooms In Nederland vanuit een imagologisch perspectief, *Spiegel der Letteren* 48 (2006), 429.

2. De imagologische benadering

2.1 Inleiding

Ik zal in dit hoofdstuk een overzicht van de imagologische discipline geven, waarna ik haar methodologie duid aan de hand van de begrippen: autobebeld, heterobebeld en het *imageme*. We zullen zien hoe het oppositiedenken de kern van deze theorie vormt.

2.2 De imagologie in vogelvlucht

Imagologie ontkiemde in de negentiende eeuw als een essentialistische tak van de vergelijkende literatuurwetenschap.²⁸ De proto-imagologen voegden zich destijds nog naar het idee dat elke natie vaststaande karaktertrekken vertoonde. Zoals Taine zou zeggen: 'race, milieu et moment' bepalen elke culturele uiting.²⁹ Dit idee had door de jaren heen tot gemeenplaatsen geleid als 'jaloerse Italiaan', 'ijdele Spanjaard', 'saaie Hollander', en zo verder.³⁰ De literatuurwetenschappers zochten in de boekenberg naar dergelijke nationale karaktertrekken, en kwamen op de proppen met thematische overzichten als 'De representatie van de Spanjaard in de Engelse literatuur' en 'De Franse kijk op Duitsland'.³¹

Later in de twintigste eeuw werd het waarheidsgehalte van deze *grondhouding* echter kritischer bejegend.³² Was een natie - en het bezitten van een nationale identiteit - eigenlijk niet veel eerder een constructie, een vorm van socialisatie?³³ Vanaf de jaren zestig verschoof het accent van het aanwijzen en bestuderen van de identiteit van de *literatuur* van een natie ('de uiting van de volksaard bij auteur x'³⁴), naar een structurele analyse van het *proces* van identificatie.³⁵ Op welke manier werkt nationale beeldvorming? Hier raakt de imagologie aan Nora's theorie over *lieux de mémoire* en Andersons concept van *imagined community*.³⁶ Sterker nog, ze gaat daar direct aan

28 Joep Leerssen en Manfred Beller (ed.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (Amsterdam 2007) 18.

29 Joep Leerssen en Manfred Beller (ed.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (Amsterdam 2007) 19.

30 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 24, 27.

31 Joep Leerssen, 'The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey', *Poetics Today* 21:2 (2002) 269.

32 Kiene Brillenburg Wurth en Anne Rigney (ed.), *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008) 381.

33 cf. 'culture and personality school'. John Scott (ed.), *A Dictionary of Sociology. Fourth Edition* (Oxford 2014) 147.

34 Joep Leerssen, 'Tussen huiselijkheid en kosmopolitisme. De Nederlandse identiteit in Wolff en Dekens Sara Burgerhart', in *Typisch Nederlands. De Nederlandse identiteit in de letterkunde* (Voorthuizen 1999) 113.

35 <http://www.imagologica.eu/ology> (URL bezocht op 16 maart 2016).

36 Leo H.M. Wessels en Toon Bosch ed., *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen 2012) 91.

De natie als verbeelde gemeenschap is een invloedrijk idee van Anderson: hij stelt dat de natie als gemeenschap functioneert, juist dankzij gedeelde mythen, verhalen en beelden. Nora's *lieux de mémoire* kun je een... (zie p. 9)

vooraf.³⁷ De moderne imagologen concentreerden zich vanaf dat moment op de constructie van het 'nationaal denken'. Een treffend voorbeeld van een dergelijke ontleding vormt het volgende inzicht: wie een stereotype half-spottend inzet, moet er uiteindelijk ook half-serieus in geloven.³⁸

2.3 Het begrippenkader van de imagologie

De imagologie heeft in de loop der jaren een instrumentarium ontwikkeld om natiebeelden te kunnen onderzoeken.³⁹ De tegenstelling autobeachd – heterobeachd vormt hierbij het belangrijkste begrippenpaar. Op welke manier ontstaat het zelfbeeachd van een natie eigenlijk? En hoe wordt dit autobeachd onderscheiden van het heterobeachd, het beeachd van 'de ander'? Dit diep ingesleten patroon van 'othering' boeit de imagoloog mateloos. Een zelfbeeachd ontstaat altijd in confrontatie met de ander.⁴⁰ Om te weten wat men is, moet men immers weten waar men zich tegen afzet.⁴¹ Deze andersheid staat volgens Derrida echter niet *tegenover* het zelf, maar wordt door 'het zelf' van zichzelf gescheiden: geen differentie zonder achterlating van een spoor.⁴² Ook uit exotiserende beeachdvorming kan dus een zelfbeeachd terug worden gevolgd en gevonden.⁴³ In dit splijtingsproces van zelf – ander verschijnt de ambiguïteit van een natiebeeachd. Leerssen heeft voor deze dubbelzinnigheid het begrip *image* gemunt. De blauwdruk van een nationaal stereotype wordt naar zijn mening bepaald door een Januskop-achtige ambivalentie.⁴⁴ Leerssen stelt dat een natiebeeachd door twee contrasterende componenten wordt opgebouwd.⁴⁵

De imagologie richt zich op de verspreiding (*dissémination*) van natiebeeachden via de letteren. De literatuur speelt bij het wortelen van een nationaal zelfbeeachd namelijk een belangrijke rol.⁴⁶ Volgens Anderson vormt de uitvinding van de boekdrukkunst zelfs een cruciale factor in het mogelijk maken van de natie als een verbeeachde gemeenschap.⁴⁷ Boeken helpen de groepsidentiteit te versterken.⁴⁸

concretisering hiervan noemen, een plaats waar een gemeenschappelijke herinnering wordt vastgehouden.

37 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 12.

38 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 275.

39 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey. In: *Poetics Today* 21:2 (2002) 2, 271

40 <http://www.imagologica.eu/leerssen> (URL bezocht op 18 maart 2016).

41 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeachdvorming* (Nijmegen 2011) 72.

42 Jacques Derrida, *Marges van de filosofie* (Hilversum 1989) 12, 45.

43 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeachdvorming* (Nijmegen 2011) 27.

44 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 279-280.

45 Cf. Ute Schürings, "Dikke Duitsers in burger". Over de functie van stereotiepe Duitslandbeeachden in het werk van Willem Frederik Hermans', *Nederlandse Letterkunde* 5 (2000) 2, 140.

Hier wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat ook het Duitslandbeeachd uit twee tegengestelde componenten bestaat.

46 Jan Oosterholt, "Pootige mensen' op de Gelderse Veluwe. Een imagologische lezing van Couperus' Eline Vere' in: *Praagse perspectieven 2. Handelingen van het colloquium van de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit te Praag* (Praag 2004) 5.

47 Leo H.M Wessels en Toon Bosch ed., *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen 2012), 92.

48 Kiene Brillenburg Wurth en Anne Rigney ed., *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008) 159, 323.

Deze normbevestigende functie van literatuur verkrijgt een extra impuls door de opkomst van de roman. Dit genre biedt schrijvers vanaf de 18e eeuw de kans zowel vreemde als eigen landen op te voeren, en met 'karakteristieke' trekken in te vullen.⁴⁹

Zoals gezegd beargumenteert de imagologie dat een natiebeeld wordt gevormd door middel van tegenstellingen. Leerssen noemt in zijn 'Rhetoric of National Character' een drietal structureel terugkerende opposities, die deel uitmaken van de 'grammatica' van het 'nationaal denken'.⁵⁰ In de eerste plaats benadrukt hij de oppositie 'noord' en 'zuid'. Dit patroon bestaat al vele eeuwen. Het gaat minstens terug tot de formulering van de klimaattheorie in de zestiende eeuw, een theorie die nationale temperamenten tegenover elkaar plaatst, op grond van temperatuurverschillen.⁵¹ Vertrekkend vanuit deze tegenstelling wordt de noorderling gezien als iemand die zich laat leiden door 'koele' rationaliteit, terwijl de zuiderling bevangen raakt door warmbloedige hartstochten.⁵²

Een tweede oppositie maakt het onderscheid tussen 'sterk' en 'zwak'. Wanneer een land als machtig wordt gezien, leidt dit tot een natiebeeld dat eigenschappen zoals 'wreedheid' benadrukt. Andere landen worden daarentegen als zwak gepercipieerd en krijgen op zijn best de rol van sympathieke underdog toegespeeld. Enigszins in het verlengde hiervan ligt de oppositie 'centrum' versus 'periferie'. Deze tegenstelling is dikwijls eurocentrisch van aard. Europa acht zichzelf het centrum van de wereld. Het benoemt de landen die zich buiten haar geografische sferen bevinden daarom als 'de periferie'.⁵³ Met deze 'perifere' naties verbindt men connotaties als 'achterlijk' of 'primitief'. Op deze plekken woont de 'Ander'.

2.4 Besluit

Een literair natiebeeld kan worden bestudeerd aan de hand van het hierboven geïntroduceerde begrippenkader. Ook *Conserve* bevat zo'n beeld. Het boek *showt* een gefantaseerd Amerika. Dat wil niet zeggen dat Hermans voor zijn surrealistische roman volledig uit zijn onderbewustzijn tapte. Hij documenteerde zich met enkele boeken over de mormonen.⁵⁴ Daarmee belanden we echter opnieuw op het terrein van de imagologie. De herkenbaarheid van een natiebeeld komt tot stand binnen een

49 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 33.

50 Joep Leerssen, 'The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey', *Poetics Today* 21:2 (2002) 275-278.

51 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 24, 67

52 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 190.

53 Benoemen is hier een cruciaal woord. Heel veel plekken bestaan in eurocentrische ogen niet, totdat ze door Europeanen zijn 'ontdekt' (en een naam hebben gekregen).

54 Huygens instituut KNAW, 'De ontstaans- en publicatiegeschiedenis van *Conserve* (1947)' in *Volledige Werken I. Romans* (Amsterdam 2005), 730-731.

intertekst.⁵⁵ Bij iedere natie horen bepaalde verwachtingen en dikwijls tegengestelde stereotype beelden. Deze vinden hun weg in de literatuur, of ontstaan er juist. Het is dit literaire Amerikabeeld dat in de volgende hoofdstukken zal worden ontleed.

55 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 281.

3. Een verkenning van *Conserve*

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen verscheidene facetten van *Conserve* de revue passeren. Allereerst komt de ontstaansgeschiedenis van de roman aan bod, en geef ik een synopsis. Vervolgens worden Hermans' ontregelende schrijftactieken besproken. Ik suggereer een thema dat kan helpen het grillige verhaal te verankeren. Het laatste deel van het hoofdstuk gaat over Amerika. Welk Amerikadiscours heerste er in Nederland toen Hermans *Conserve* schreef? Wat is het gebruikelijke beeld van Amerikanen binnen de Nederlandse letteren? En welke rol speelde de Amerikaanse romanlocatie in de receptie van *Conserve*?

3.2 De conceptie van *Conserve*

Eerste Helmersstraat 208, Amsterdam.⁵⁶ Driehoog op zolder bij zijn ouders. Dit is de plaats waar de mythe van Willem Frederik Hermans begint. De pas tweeëntwintigjarige Grote Schrijver in spe tikt op de Underwood-typemachine van zus Corrie zijn eerste roman. Corrie stierf twee jaar eerder. Doodgeschoten op eigen verzoek, door haar eigen neef, met wie ze op dat moment een geheime relatie heeft. Een einde afkomstig uit een melodrama, afgesloten met een knallende echo van Heinrich von Kleist. Bloednerveus bleef Corrie in haar angsten, opgelaaid na de komst van de nazi's. Haar wereldbeeld lag in stukken. De jonge Wim blijft stoïcijnser. Hij gelooft ook dan al nergens in. Hooguit in zichzelf.⁵⁷

Hermans vindt zichzelf daarom wel 'een goede bestemming' voor de typemachine.⁵⁸ Tijdens zijn middelbare schooltijd heeft hij al een verhaal gepubliceerd. Er volgen er snel meer. Enige tijd later begint hij aan een studie sociale geografie, vlug verruild voor de fysische geografie. Van mensen naar plaatsen. Door de Duitse bezetting valt het Amsterdamse studentenleven echter stil.⁵⁹ Hermans houdt zich koest en duikt onder in zijn hoofd, daar op die zolderkamer. Het wordt tijd voor een eerste roman, bedenkt hij, nu hij toch niks te doen heeft... Als hij elke dag tien pagina's weet te schrijven, zou het zo gepiept moeten zijn.⁶⁰ Een echt oefenboek dus.⁶¹ Met de Duitse romantici als

56 Dirk Baartse en Bob Polak ed., *Het Grote Willem Frederik Hermans Boek* (Amsterdam 2010) 42.

57 'Zijn geloof in zichzelf leek onbeperkt.', zie: Adriaan van der Veen, 'Zijn eigen bondgenoot, maar niet door dik en dun', *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981) 624.

58 Huygens instituut KNAW, 'De ontstaans- en publicatiegeschiedenis van *Conserve* (1947)' in *Volledige Werken I. Romans* (Amsterdam 2005) 725.

59 Willem Otterspeer, *De Mislukkingskunstenaar. Willem Frederik Hermans. Biografie, deel 1 (1921-1952)* (Amsterdam 2013) 288.

60 Ibidem, 302.

61 J. J. Oversteegen, 'Terugblik' in *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 70.

inspiratie, en de Tweede Wereldoorlog als grimmig medevormgever.⁶²

Conserve kost Hermans uiteindelijk drie maanden. Maanden waarin hij tevens zijn grote liefde tegenkomt⁶³. Niet alleen in zijn hoofd borrelt het nu. Op de avond dat hij het boek voltooit, beleeft hij nog een erotisch intermezzo met een onbekende vrouw in de tram.⁶⁴ Hermans' leven lijkt zo op een experiment, met het laboratoriumproduct *Conserve* als eindresultaat.⁶⁵ Het is een wonderlijk amalgaam geworden. Gesitueerd in een ver en sprookjesachtig Amerika ontkomt de vreemde roman niet aan persoonlijke tinten. De problematische zuster/broeder-verhouding die de mens Hermans vormde, vindt zijn weg terug in het boek.⁶⁶ Verboden familierelaties leiden in *Conserve* tot moordpartijen. De zelfmoord van een zus zet de toon voor een krankzinnige finale.

Hermans heeft gedurende dit prille stadium van zijn schrijversleven al enige contracten bij uitgever Meulenhoff getekend.⁶⁷ Nog tijdens de bezettingsjaren biedt hij ook *Conserve* daar ter uitgave aan. Tevergeefs, tot zijn ontzetting wordt het afgewezen. Als de oorlogsgruwelen verstormen, probeert Hermans zijn oude boek opnieuw aan verschillende uitgeverijen te slijten. Wederom zonder succes. Een vrolijke speling van het lot schiet hem echter te hulp. De roman, die in de 'alcoholvrije' mormonenstaat Utah speelt, valt in de smaak bij de dronken dichter Gerard de Brabander.⁶⁸ Hij tipt ene Salm. De uitgever is enthousiast, maar laat een door Hermans gecorrigeerde proefdruk in een café liggen. Te diep in het glaasje gekeken waarschijnlijk.⁶⁹ Desalniettemin verschijnt *Conserve* in 1947 alsnog, bij diezelfde Salm. Aandacht blijft echter veelal uit.⁷⁰

Vele jaren later grijpt Hermans toch weer naar zijn eersteling. Hij weet Van Oorschot te enthousiasmeren voor een heruitgave, wat opmerkelijk mag heten, gezien het feit dat deze uitgever het boek eerder had geweigerd.⁷¹ Hermans heeft het plan opgevat om *Conserve* deel uit te laten

62 Een andere duidelijke invloed vormt de hoogleraar literatuurgeschiedenis Szerb, die met *De Pendragonlegende* een even wonderlijk verhaal schreef. Een exotisch-Hongaarse blik op het Engelse autobebeld: de 'stiff upper lip'.

63 Willem Otterspeer, *De Mislukkingskunstenaar. Willem Frederik Hermans. Biografie, deel 1 (1921-1952)* (Amsterdam 2013) 308.

64 Ibidem, 304.

65 Ibidem, 378.

66 J. Weverbergh, 'Petrina. Teverreden rancuneus individu met schizofrene inslag' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 32-33.

67 G.F.H. Raat, *Literatuur als noodzaak. Willem Frederik Hermans: Facetten van een schrijverschap* (Amsterdam 2010) 28.

68 Freddy De Vree, *De aardigste man ter wereld* (Amsterdam 2002) 56.

69 Arjan Peters, 'Ik heb hem horen tikken' in: *Apollo in Brasserie Lipp. Bespiegelingen over Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2001) 112.

70 http://www.dbnl.org/tekst/anbe001inpu01_01/anbe001inpu01_01_0001.php?q=hermans%20conserve#013 (URL bezocht op 14 februari 2016).

71 Kees de Bakker, 'Inleiding' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998), 8.

maken van een bundel van vijf, later *Drie Melodrama's*. Het herschrijfproces kost hem in 1956 net zoveel tijd als het schrijven van het oorspronkelijke boek.⁷² Het zou niet eens de laatste keer zijn; nog in 1972 sleutelde Hermans aan zijn debuut.⁷³ We kunnen dus wel stellen dat de wrange jeugdherinnering Hermans aan het hart ging.

3.3 Synopsis

Conserve begin tussen wal en schip. Een steamer op de Atlantische Oceaan vergaat en een blanke plantagehouder gaat ten onder. Zijn halfbloedzoon Ferdinand groeit samen met negerjongen Diego onder Gods hoede op. Volwassen geworden trekt Ferdinand naar New Orleans, waar hij op kosten van een rijke minnares gaat studeren. De moordlustige Ferdinand rekt snel met haar af, de balletdanseres Dolores weet het langer met hem uit te houden.

Parallel aan deze verwickelingen leert de lezer een mormonenfamilie uit Utah kennen. Onitah wordt als puber smoorverliefd op haar halfbroer Jerobeam. Hij wijst haar af, maar vrijt wél met Onitahs zusje Isabel. Na een antropologie-studie vertrekt Jerobeam naar Brazilië. Gedurende zijn afwezigheid stort Onitah zich definitief op de Egyptische mythologie, die zij al tijden als de enige en lang-vergeten waarheid ziet. Een decennium verstrijkt.

In New Orleans ontmoet Ferdinand de zakenman Hyrum C. Page, die hem financieel gaat ondersteunen. In ruil hiervoor bekeert Ferdinand zich tot het mormonisme. Page stelt hem in Saltair aan de teruggekeerde Jerobeam voor. De twee verhaallijnen zijn op dat moment verbonden. Zenuwarts Ferdinand verschijnt als geroepen. Hij kan ervoor zorgen dat de 'gestoorde' Onitah uit Salt Lake City verdwijnt. Genezen kan hij haar echter niet. Na enige jaren 'behandeling' klopt de lang-verdwenen Diego bij de kliniek in Memphis aan. Ook hij trekt bij Ferdinand in.

Jerobeam en Isabel wonen inmiddels samen, met moeder Naomi als laatste getuige van hun verboden relatie. Zij betrapt de twee in een onschuldig tafereel, maar trekt de juiste conclusie. Isabel vermoordt die nacht haar moeder. Dan gaat alles snel. Door twijfels overmand trekt Jerobeam naar Memphis, waar hij de suïcidale Onitah belooft haar te balsemen na haar dood. Ferdinand heeft dit gehoord, en laat Jerobeam naar een gesticht afvoeren. Een ongerust geworden Isabel ontdekt enige tijd later alsnog het gebalsemde lijk van Onitah. Ferdinand heeft zelf aan Onitahs laatste wens voldaan!

72 Huygens instituut KNAW, 'De ontstaans- en publicatiegeschiedenis van *Conserve* (1947)' in *Volledige Werken I. Romans* (Amsterdam 2005) 733.

73 Freddy De Vree, *De aardigste man ter wereld* (Amsterdam 2002) 51.

Ingeseind door Diego, treffen Page en Dolores een doorgedraaide Ferdinand aan. Ook hij wordt nu naar het gesticht verscheept. Oude vrienden Jerobeam en Ferdinand zetten zich daar aan een mormoonse hobby: het stamboomonderzoek. Ze komen tot de ontdekking dat incest volgens hun religie verdedigbaar is. Alles lijkt voor niets geweest.

3.4 De schijnbewegingen van Hermans

Conserve kan geen eenvoudig werk genoemd worden. Deze constatering moet men niet opvatten als bescheidenheidstopos.⁷⁴ Hermans doet een radicale poging zich aan alle wetten te onttrekken.⁷⁵ De bewust gezochte onbegrijpelijkheid werkt verontrustend.⁷⁶ De wankelende lezer moet zelf een coherentie aan de tekst opleggen. Dat begint al bij het genre. *Conserve* is geen traditioneel melodrama, daarvoor worden de dramatische gebeurtenissen te vaak achteloos weggemoffeld. Moorden blijven onbeschreven, liefdes ongeuit. Hermans voegt zich met zijn pseudo-melodrama eerder naar een groter patroon binnen de Europese literaire traditie, een patroon dat ons leert het genre melodrama te wantrouwen.⁷⁷

Daar komt bij dat Hermans uit vele andere genres citeert.⁷⁸ Invloeden uit films, gruwelverhalen, *dime novels* en kinderboeken zijn aanwijsbaar. Een chique briefroman ontbreekt evenmin. Hogere en lagere genres smelten zo samen. We kunnen met Bakhtin van een kakelbonte polyfonie van stemmen spreken.⁷⁹ Al deze genres worden vervolgens door de vertelinstantie op de hak genomen. Deze alwetende verteller kan negentiende-eeuws klassiek aandoen, maar door het knipogende gebruik ervan verkrijgt de techniek een postmodernistisch aura. De jennende verteller maakt de tekst nog wat instabieler, en de lezer sterk bewust van de constructie die een fictionele wereld nu eenmaal is.⁸⁰

74 Umberto Eco, *Hoe schrijf ik een scriptie?* (Amsterdam 2010) 218.

75 Kiene Brillenburg Wurth en Anne Rigney (ed.), *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008) 163.

In zekere zin doorbreekt Hermans het narratieve pact. (Het stilzwijgende vertrouwen van de lezer dat de verteller hem een samenhangende werkelijkheid voorschotelte.)

76 J. J. Oversteegen, 'Terugblik' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 51.

77 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 180.

78 Bob Barneveld, 'Over de schrijver W.F. Hermans' in *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 12.

79 Mieke Bal, *De theorie van vertellen en verhalen* (Muiderberg 1990) 43.

80 Mieke Bal, *De theorie van vertellen en verhalen* (Muiderberg 1990) 34.

3.5 Ontworteling als thema

Als leesstrategie om grip op *Conserve* te krijgen, wil ik het thema ontworteling benadrukken.⁸¹ Gedurende het verhaal verliezen de meeste personages hun wortels. Als topos komt een dergelijke ontworteling al bij de oude Russen voor. De vaderloze Ferdinand valt te vergelijken met Lermontovs romantische schepping *Een held van onze tijd*. Petsjorin en Ferdinand zijn beiden onaangename persoonlijkheden, die moorden om niets, en onverschillig met de gevoelens van vrouwen omgaan.⁸² Dat deze romantische zwartgalligheid bewust door Hermans gezocht werd, valt gemakkelijk af te leiden uit het gedicht waarmee hij *Conserve* aanvankelijk sierde. Lord Byrons *Damaetas* opende het verhaal, voordat het motto in de *Drie Melodrama's*-herschrijving werd geschrapd.⁸³ Ook zonder hint was de aanwezigheid van een Byroniaanse held duidelijk genoeg. Ferdinand vormt hier namelijk het archetype van. Rusteloos, misantropisch en gekweld, zoekt hij vergeefs naar een verloren geliefde.⁸⁴ Dat Ferdinands ontworteling tot een amorele (en tevens dodelijke!) sensualiteit leidt, is een berucht oriëntalistisch cliché, zo weten we uit de postkoloniale theorie van Said.⁸⁵

Niet alleen de halfbloed Ferdinand verliest zijn wortels. Ook de andere personages van *Conserve* raken ontworteld. Zelfs de doorgaans 'down to earth' Isabel voelt dat zij haar thuisbasis Utah kwijtraakt. Onitah fungeert hierbij als de trigger, zij gaat iedereen voor in het loslaten van vaste grond. (In haar geval haast letterlijk: 'Als ik wil kan ik zelfs wel stijgen.'⁸⁶) Jerobeam wil zelf graag weg uit Amerika, maar – o ironie – juist Onitah bekonkelt het zo dat Jerobeam in Utah moet blijven. De mormoonse universiteit laat hem vervolgens wél tien jaar in het verre Brazilië naar de wortels van hun Amerikaanse religie zoeken; een geloof dat nota bene pas diep in de negentiende eeuw werd uitgevonden.⁸⁷ Wanneer Jerobeam de zo vurig gewenste bewijzen voor deze fictie niet vindt, wordt er door de mormoonse broeders prompt met hem afgerekend. Zijn wortels worden doorgesneden.

81 Hier is een citaat uit Hermans' tweede roman *De tranen der Acacia's* het opmerken waard: 'Misschien was wat hij vandaag had ondervonden wel het begin van de ontworteling die iedereen bedreigde; langzaam werd hij van Nederland losgescheurd.'

W.F. Hermans, *De Tranen der Acacia's* (Amsterdam 1971) 91.

82 Arthur Langeveld, 'Met niets dan zijn aangeklede lichaam.' Het thema van het ontworteld zijn in Vladimir Makanin's roman *Underground of een held van onze tijd*' in: *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003) 154.

83 Ton Anbeek, 'De verteltechniek van Hermans' eerste roman' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 76.

84 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 82.

85 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 89.

86 Huug Kaleis, *De God Denkbaar verklaard* (Amsterdam 1987) 47.

87 W.F. Hermans, 'Twee families Smith' in: *Het Sadistische Universum 1 & 2* (Amsterdam 1996) 331.

3.6 Het Amerikadiscours in de twintigste eeuw

Om de plaats van *Conserve* in het Amerikadiscours te kunnen analyseren, zullen er nu enkele hoofdlijnen uit het Europese denken over Amerika worden besproken. Daarna wordt het blikveld in stappen versmald, allereerst tot het Nederlandse Amerikadiscours, met daarbij vooral aandacht voor de Nederlandstalige literatuur. In de volgende paragraaf zal ik ingaan op de rol van Amerika in de receptie van *Conserve*.

Als er iets typerend is voor het Europese denken over Amerika, dan is het wel ambivalentie.⁸⁸ Er lijkt onder Europese intellectuelen een dwangmatige behoefte te bestaan, om Amerika tegelijkertijd te omarmen en af te wijzen.⁸⁹ Zelfs een schijnbaar positieve metafoor als Amerika's 'jeugdigheid', heeft ook een negatieve kant, wanneer men wijst op onbehouwen gedrag.⁹⁰ Ook veel andere Amerikabeelden bestaan uit opposities. Amerika wordt gezien als alles wat Europa niet meer is, én alles wat Europa nog niet is. Technologisch geavanceerd, maar cultureel armoedig. Frivool, maar preuts.⁹¹ In al deze opvattingen over Amerika klinkt de formule van het *imageme* door: 'nation x is a nation of contrasts'.⁹²

Het Nederlandse Amerikadiscours voegt zich gedurende de twintigste eeuw naar deze Europese traditie van ambivalentie. Nederlandse Amerikagangers tonen zich tijdens de vooroorlogse periode onder de indruk van Amerika's jeugdigheid en haar gezonde positiviteit. Amerika bruist voor velen van vitaliteit.⁹³ Deze opvatting sijpelt ook door in de romans. Zo kan het continent bij Couperus fungeren als antidotum voor het dodelijk vermoeide Europa.⁹⁴ Tegelijkertijd voelen Nederlandse intellectuelen de druk van de Amerikaanse banaliteit, de oppervlakkigheid van haar als simpel ervaren cultuuruitingen.⁹⁵ Het land zit vol mannen met teveel geld en te weinig manieren, om over de naïeve vrouwen nog te zwijgen.⁹⁶ In Nederland voert Ter Braak tijdens het interbellum het

88 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 46.

89 Ibidem, 41

90 Ibidem

91 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 43-46.

92 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 292.

93 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 55.

94 Jan Oosterholt, 'Pootige mensen' op de Gelderse Veluwe. Een imagologische lezing van Couperus' Eline Vere' in: *Praagse perspectieven 2. Handelingen van het colloquium van de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit te Praag* (Praag 2004) 15.

95 Rik Planting en Aleid Truijens, 'Europa op zijn laatste benen. De Amerikaan in het Nederlandse proza (2)', *De Gids*. Mei 1985, jaargang 148 (Amsterdam 1985) 483.

96 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 169-170.

hoogste woord bij het verkondigen van deze negatievere opvatting.⁹⁷ Dit sombere gevoel wint in de Nederlandse maatschappij aan invloed, naarmate de Amerikanisering sterker voelbaar wordt.⁹⁸ Na de Tweede Wereldoorlog hoefde de 'yankee' bevrijder dus niet op een voetstuk te rekenen. Integendeel. In de naoorlogse Nederlandstalige literatuur vormen Amerikaanse personages die door hun scheppers serieus worden genomen een zeldzaamheid. Amerikanen lenen zich blijkbaar uitstekend voor stereotyperingen, zo bewijzen onder meer Bernlef en Campert.⁹⁹

3.7 De receptie van *Conserve*

Binnen de imagologische discipline is het gebruikelijk om een interpretatie van een roman te beginnen bij de receptie.¹⁰⁰ Willen wij onderzoeken of Hermans zich distantieert van het Nederlandse Amerikadiscours, dan vinden we de eerste aanknopingspunten bij de contemporaine recensies. Als Hermans' roman een tegendraads Amerikabeeld bevat, dan moet dit opgefallen zijn.

In de eerdergenoemde bundel van uitgeverij Conserve valt een vijftal stukken uit de jaren' 40 te lezen. De meeste van deze artikelen besteden geen aandacht aan het Amerika uit de roman. De recensenten zijn vooral bezig met Hermans' status als controversiële essayist.¹⁰¹ De critici waarderen niettemin zijn poging uit het Hollandse keurslijf te ontsnappen.¹⁰² In de Amerikaanse context van dit onderzoek zijn vooral de beschouwingen van Barneveld en Vestdijk van belang. Barneveld trekt een interessante vergelijking met Hudsons *The Purple Land*.¹⁰³ Het melodrama *The Purple Land* is een roman over creolisering, en de ondergang van een 'gentleman' in het land van de 'natives'.¹⁰⁴ Barneveld gaat het daarbij vooral om de nevelen waarin zowel Hudson als Hermans hun bedoelingen hullen. Stelt Hudson het Engelse imperialisme aan de kaak? Waar wil Hermans tegen ageren? Barneveld lijkt *Conserve* te willen lezen als een kritiek op Amerika.

97 Rik Planting en Aleid Truijens, 'Europa op zijn laatste benen. De Amerikaan in het Nederlandse proza', *De Gids*. Maart 1985, jaargang 148 (Amsterdam 1985) 283, 289.

98 F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3*. (Heerlen 2000) 63.

99 Rik Planting en Aleid Truijens, 'Europa op zijn laatste benen. De Amerikaan in het Nederlandse proza (2)', *De Gids*. Mei 1985, jaargang 148 (Amsterdam 1985) 484-485.

100 Jan Oosterholt, 'Een "Himmel- und Hölle-Spiel"'. Cees Nootebooms In Nederland vanuit een imagologisch perspectief, *Spiegel der Letteren* 48 (2006) 430.

101 Anoniem, 'Een eerste sprong' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 17.

102 Cf. Joep Leerssen, 'Tussen huiselijkheid en kosmopolitisme. De Nederlandse identiteit in Wolff en Dekens Sara Burgerhart', in *Typisch Nederlands. De Nederlandse identiteit in de letterkunde* (Voorthuizen 1999) 114.

103 Bob Barneveld, 'Over de schrijver W.F. Hermans' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 12.

104 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Purple_Land (URL bezocht op 20 april 2016).

Vestdijk benadrukt als enige het Amerikamotief in de roman.¹⁰⁵ Hij omschrijft het Amerika uit het boek als een plek waar de cultureel achtergeblevenen botsen op een gladde civilisatie. Binnen *Conserve* wordt deze tegenstelling gesymboliseerd door de mormonen versus degenen die tot het mormonisme wensen toe te treden. Vestdijk noemt in zijn recensie dus één van de opposities die het Amerikadiscours van oudsher bepalen. Enerzijds wordt Amerika gezien als een hypermoderne staat waar de dollar heerst, anderzijds is Amerika nog altijd een primitieve plaats waar de 'wilden' leven.¹⁰⁶

3.8 Besluit

Dit hoofdstuk verkende *Conserve*. Hermans speelt met zijn debuut een ingewikkeld spel. Hij lijkt zich nergens op vast te willen pinnen. Deze schrijftechniek past bij het thema dat ik suggereer als belangrijk ingrediënt van *Conserve*: ontworteling. In de roman raken personages de vaste grond onder de voeten kwijt. Ook Hermans lijkt zich te verwijderen van het bekende. Desondanks kwam de Amerikaanse locatie in de kritieken nauwelijks ter sprake. Enkel Vestdijk maakt een prikkelende opmerking over het Amerikamotief; een opmerking die het verdient in het achterhoofd te worden gehouden.

In het voorafgaande werd het Amerikadiscours geschetst. Nederlanders hebben altijd een dubbele houding tegenover de Verenigde Staten gehad. Of dit ook voor *Conserve* geldt, zal ik in het volgende hoofdstuk met behulp van een imagologische 'ontleding' nagaan. Plaatst Hermans zich met zijn roman buiten het natiediscours, zoals Schürings opperde, of toont hij toch een stereotype Amerikabeeld? De methodologie uit het tweede hoofdstuk zal bij deze analyse uitkomst bieden.

105S. Vestdijk, 'Een boeiend, maar vrij zwak debuut' in: *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998) 21.

106Joep Leerssen en Manfred Beller (ed.), *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey* (Amsterdam – New York 2007) 90.

4. Het Amerikabeeld in *Conserve*

4.1 Inleiding

De hierna besproken passages uit *Conserve* vormen geen willekeurige greep. Ze zijn gekozen om een zo breed mogelijk spectrum aan personages en locaties aan bod te laten komen. Een bewuste keuze, met in het achterhoofd opnieuw de paradox van het *imageme*. Een natiebeeld kenmerkt zich door tegenstellingen. Hoe contrastrijker de passages, hoe scherper we Hermans' Amerikabeeld kunnen stellen. Ik ga daarom op zoek naar de Amerikaanse auto- en heterobeelden in *Conserve*, en de 'verborgen' opposities die dergelijke natiebeelden helpen vormen. Om de smaak te pakken te krijgen, volgt hier meteen een uitgesproken Amerikabeeld van één van de personages.

*Ik zal altijd haast hebben, zoals iedere parvenu. Doordat Amerika de parvenu onder de landen is, daardoor heeft het altijd haast.*¹⁰⁷

De halfbloed indiaan Ferdinand is als immigrant naar Amerika gekomen. Met zijn overpeinzing geeft hij een opmerkelijke duiding van het land. Ferdinand lijkt aan Americanitis te denken, een neurotische aandoening geboren uit de rat race van het hyperkapitalisme.¹⁰⁸ Ook Ferdinand is zichzelf in zijn financiële ambities hopeloos voorbijgelopen, wat hem tot bovenstaande verzuchting brengt. Door het woord 'parvenu' te gebruiken, suggereert Ferdinand een intrigerende tegenstelling. Een parvenu is weliswaar opgeklommen tot de hogere rangen der maatschappij, maar heeft nooit de daarbij passende geestelijke beschaving verworven.¹⁰⁹ Ferdinands sombere diagnose sluit aan op een bekende oppositie uit het discours. Amerika mag materieel dan een rijk land zijn, het verkeert geestelijk in armzalige toestand.¹¹⁰ Een land sterk verwant aan de parvenu.

107W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 79.

108<http://www.theatlantic.com/health/archive/2016/03/the-history-of-neurasthenia-or-americanitis-health-happiness-and-culture/473253/> (URL bezocht op 10 april 2016).

109<https://nl.wiktionary.org/wiki/parvenu> (URL bezocht op 1 juni 2016).

110F. Inklaar (ed.), *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland. Deel 3.* (Heerlen 2000) 62.

4.2 Salt Lake City: Amerikaanse autobebelden uit het noorden

Het Noord-Amerikaanse hart van *Conserve* wordt gevormd door de mormoonse staat Utah. Deze imagologische analyse vertrekt daarom vanaf een treinstation te Salt Lake City. Daar wacht Onitah op haar halfbroer Jerobeam, op wie ze smoorverliefd is. Wachten, ze zal het een heel boek doen, zoals heldinnen dat horen te doen in stuiverromans.¹¹¹ Onitah heeft zich opgedirkt, en ze voelt aan de blikken van de mensen dat ze te sexy is. Zeker voor mormonenhoofdstad Salt Lake City. Jerobeams komst uit een naburig studentenstadje geschiedt via een toepasselijk boemeltreintje. Zijn wereld wordt begrensd door de staat Utah. Jerobeam is die grens beu. Hij wil weg uit dit land van 'huichelende puriteinen.' De eerste stop moet het vrije San Francisco worden. Wandelend naar huis kijkt Jerobeam nog eens goed naar Onitah.

*Haar gelaatskleur was lichtbruin: haar haren waren glanzend zwart als die van zigeunerinnen of indiaansen. Hij stelde vast dat hij een knappe zuster bezat.' [...] Waarachtig, ze had wel iets weg van Cleopatra, in de eerste plaats om te zien...*¹¹²

Hermans alludeert hier meteen op een bekende tegenstelling, die tussen noord en zuid. Schematisch kunnen we deze oppositie samenvatten met begrippenparen als: koel/warm, melancholiek/cholerisch, moreel/sensueel.¹¹³ Via een ontsporende mormonenfamilie kan Hermans zo het 'zuivere' noordelijke autobebeld van Amerika ridiculiseren. Amerika zag zichzelf vanaf de tijd van de 'founding fathers' als een moreel gidsland.¹¹⁴ Elke keer als dit verheven religieuze gevoel weg dreigde te ebben, kwamen er 'revivalist movements' op.¹¹⁵ In de passages die in Salt Lake spelen raakt dit noordelijke autobebeld danig ontregeld door een losgeslagen dissonant: Onitah. Deze mormoonse ziet er niet alleen uit als een indiaanse, ze dweept ook met een 'zuidelijke' religie: de Egyptische. Het eerste slachtoffer: Jerobeam.¹¹⁶ Hermans verbindt Onitah in het bovenstaande citaat expliciet met het klassieke heterobebeld van de zigeunerin – de warmbloedige en gevaarlijke vrouw bij uitstek. Onitah sluit zo aan bij een rijtje romantische heldinnen waarvan Carmen de meest bekende is. Bandeloze vrouwen die ongeremde verleiding en dood mixen tot een onweerstaanbare

111 Anthonya Visser, 'Van Ithaca naar New York – plaatsbepalingen van de vrouw in twee recente Duitstalige teksten' in: *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003) 187.

Via het personage van Onitah verwijst Hermans veelvuldig naar overdadig romantische stuiverromans. Zij is een ware Bouquetrecks-heldin.

112 W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 56.

113 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 54, 70.

114 Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 176.

115 De mormoonse kerk vormt hier slechts één van vele voorbeelden van. Hermans noemt op de oorspronkelijke achterflap bijvoorbeeld ook 'Christian science'. (Over een hermansiaanse paradox gesproken!).

116 Later zal Ferdinand eveneens voor deze 'Egyptische' verleiding van Onitah vallen.

cocktail.¹¹⁷ Jerobeam wordt hier sterk door aangetrokken. Het zuiden lonkt naar hem als een droom.

Een belangrijke cesuur in het boek is het tiental jaren dat Jerobeam op missie voor de mormonen in Brazilië doorbrengt. In de tussentijd raakt Amerika definitief *geamerikaniseerd*. Een update van het noordelijke autobebeld voltrekt zich. Zelfs in Utah. Halfzus Isabel draagt nu make-up en korte rokken, en ze drinkt Coca-Cola. Jerobeams moeder vertrekt naar Florida en verbrast haar geld. In Atlanta zijn de hoofden van de presidenten uitgehakt.¹¹⁸ Een nieuw Amerikaanse beeld staat nu méér dan in de steigers. Jerobeam zelf is echter in het zuidelijke land definitief door het oude 'bevangen'. Hij wortelt nóg minder in deze op kapitalistische vooruitgang gerichte omgeving.

Een fysieke manifestatie van het contrast tussen dit nieuwe Amerikaanse autobebeld en Jerobeams hang naar het verleden, vormt een krot te Salt Lake. Ooit was dit de woning van Brigham Young, de mormonenleider met zijn vele vrouwen, nu wonen enkel Onitah en Naomi er nog. Het pand is in de loop der jaren letterlijk overwoekerd door moderne kantoorgebouwen. Zelfs de nostalgisch gestemde conversatie van Onitah en Jerobeam raakt erdoor verstoord.

*Er klonk geronk in de lucht. De kantoormeisjes aan de overkant staakten haar werk en achterover uit de ramen hangend, riepen zij elkaar en wezen naar de vliegmachine. Daarna zette het krekelkoor van de schrijfmachines weer in.*¹¹⁹

Jerobeam voelt zich hopeloos. Hij wortelt niet meer in Salt Lake. De vertelinstantie toont zich daarbij op zijn hand. Vanuit de wolkenkrabbers hoeft Jerobeam volgens de verteller geen hulp te verwachten. Want: [diegene] 'zat zo hoog dat hij zich god waande, en dus geen antwoord gaf.' Hier worden in één zin het oude en het nieuwe noordelijke autobebeld aan elkaar gekoppeld. Beide autobebelden hebben Jerobeam nooit kunnen bekoren, noch kunnen ze hem hier redden van zijn zuidelijke dromen. Hij rukt zich weliswaar nog één keer los uit de gevaarlijke bezwering van Onitah, maar buiten wordt het geluid van de ratelende schrijfmachines alweer sterker.

*Toen ging hij onder in een geraas zoals gehoord wordt door hen die van een hoge toren in een diep water springen.*¹²⁰

117 Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 97.

118 Onitah denkt aan de presidentbeelden, als ze over de piramiden droomt. (Een ander groots 'nationaal' symbool).

W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 41.

119 Ibidem, 73.

120 Ibidem, 74.

4.3 New Orleans: stereotypen ontmoeten elkaar

De andere verhaallijn van *Conserve* begint in Nicaragua. Lang blijft het verhaal daar niet. Ferdinand zet al snel koers richting noorden. Zoals zo vaak wordt de periferie aangetrokken door het centrum. Op zoek naar een identiteit – want in de periferie ben je niets – en op zoek naar macht.¹²¹ New Orleans vormt Ferdinands eerste stop, en de plaats valt ook goed te omschrijven als een hybride 'tussenstad'. De stad staat precies op de breuklijnen die het boek bepalen. Deze plek is noch volledig Westers, noch perifeer. Juist hier zullen stereotype uitersten elkaar ontmoeten.

Op weg naar Amerika valt Ferdinand al in de smaak bij een rijke inwonster van New Orleans. Zij modelleert hem naar de acteur Rudolf Valentino, een Italiaans-Amerikaans sekssymbool.¹²² In New Orleans wordt Ferdinand na deze Italianisering dus pas werkelijk het zuidelijke stereotype, zijn mesties-status vervalt.¹²³ Vanaf dat moment personifieert hij de serenades tokkelende Latin lover. Zijn moordzucht nemen de vrouwen daarbij op de koop toe. Dat hoort blijkbaar bij een 'tall dark stranger', sterker nog, het maakt deel uit van zijn aantrekkingskracht, zo vernemen we van zijn latere vriendin Dolores.¹²⁴

Deze morbide aantrekkingskracht geldt echter ook voor New Orleans als geheel. Wanneer Ferdinand een lofrede op New Orleans houdt, omschrijft hij de stad als 'vrolijk en droefgeestig tegelijk.' Merk op hoe Ferdinands stadsbeeld door een gespletenheid bepaald wordt. Ferdinand verhaalt vervolgens over bekende inwoners van New Orleans. Hij noemt de seriemoordenares Madame Lalaurie, het gestoorde schaakgenie Murphi en de gevaarlijke voodoo-priesteres Marie Leveau.¹²⁵ In het hybride New Orleans broeit overduidelijk een grenzeloze gekte. Niet toevallig vindt het meest ontwortelde personage hier voor even zijn thuis.¹²⁶

121 Aleid Fokkema, 'Metropool, migrant en het postkolonialisme. Salman Rushdie en Carlyl Phillips' in: *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003) 197.

'Niets', want de blik van het centrum zal in de periferie nooit op jou vallen.

122 https://nl.wikipedia.org/wiki/Rudolph_Valentino (URL bezocht op 17 maart 2016).

123 En dat terwijl de ouderwetse pastoor in Ferdinand juist iets heel anders ziet: 'Was het feit dat Ferdinand niet in palmen klimmen kon, geen zeker teken dat hij veel verder van de apen afstand dan zijn soortgenoten'. Zie: 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 10.

124 cf. Theo D'haen, 'Yorkshire in de tropen. Maryse Condé's *La migration des coeurs*' in: *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003) 79.

Hier wordt Heathcliff op een vergelijkbare wijze beschreven als dé duister-aantrekkelijke Byroniaanse held.

125 W.F. Hermans, 'Conserve' in *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 122.

Hermans goochelt hier enigszins met de namen, maar al deze personen hebben werkelijk bestaan.

126 cf. Huug Kaleis, *De God Denkbaar verklaard* (Amsterdam 1987) 69-70.

Ferdinand vertoont trouwens ook zelf schizofrene trekken.

Op een dag loopt Ferdinand in een richtingloze bui door de stad. In een café vol 'haastig kauwende mannen' vermaalt hij een Amerikaanse biefstuk.¹²⁷ Al etende wordt Ferdinand benaderd door Hyrum C. Page.

*Hij maakte opmerkingen over het weer, vroeg waar Ferdinand vandaan kwam en hoeveel hij verdiende per maand. Hij kreeg geen antwoord. In Hyrum C. Page hebben wij natuurlijk het prototype van de **echte yankee** ontmoet, wij begrijpen dus gemakkelijk dat hij de moed niet verloor en kalm het gesprek voorzette.*¹²⁸

In de brontekst wordt 'echte yankee' gecursiveerd, alsof het gebruik van het woord 'prototype' nog niet afdoende was om de lezer erop te attenderen dat Page aan het standaardbeeld van dé Amerikaan zal gaan voldoen. Dit personage kon niet veel explicieter gekarakteriseerd worden.¹²⁹ Een 'yankee' wordt in de imagologie gezien als de representant bij uitstek van het Noord-Amerikaanse autostereotype.¹³⁰ De yankee denkt nooit aan het verleden: hij huldigt een ideologie van vooruitgang.¹³¹ Hier verschijnt de cultuurclash die Vestdijk signaleerde. Page roept het beeld op van Amerika als geciviliseerd land. De ruwe Ferdinand, daarentegen, staat als indiaan veel dichter bij de stammen die het continent in zijn 'primitieve' gedaante bewoonden.¹³²

Page vertelt Ferdinand dat hij zich heeft bekeerd tot het mormonisme. Zijn naam is daar al een duidelijke hint voor.¹³³ Traditionele religie en modern kapitalisme gaan bij hem hand in hand. We kunnen hier aan het concept van het *image* denken, zoals gedefinieerd door Leerssen. De blauwdruk van een natiebeeld wordt gevormd door een polariteit.¹³⁴ Wanneer Page het prototype van de Amerikaan vormt, is het dus niet zo vreemd dat hij twee totaal tegengestelde kanten in zich verenigt. Zelfs over religie praat Page als een reclameman:

127Freddy de Vree, 'Over verbindbaarheid', *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981) 616.

Deze lunch kondigt het latere personage Beefie alvast aan, en vormt een voorbeeld van Hermans' liefde voor wat hij ideële rijm noemde. Hij doelt daarmee op spiegeleffecten binnen een tekst.

128W.F. Hermans, 'Conserve' in *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 52.

129Huygens instituut KNAW, 'De ontstaans- en publicatiegeschiedenis van Conserve (1947)' in *Volledige Werken I. Romans* (Amsterdam 2005) 739.

Hermans verduidelijkte Page in zijn herschrijving met een drietal extra pagina's.

130Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 403-405.

131Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 236.

132Joep Leerssen en Manfred Beller ed., *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey* (Amsterdam – New York 2007) 90.

Het primitieve Amerika is een typisch Amerikabeeld – Leerssen noemt dit beeld ook wel 'een projectiescherm van wildheid'.

133https://en.wikipedia.org/wiki/Hiram_Page en http://eom.byu.edu/index.php/Smith,_Hyrum (URLs bezocht op 19 maart 2016).

134Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 279.

*'Negen van de tien gesprekken die ik voer, leiden tot een bekering. Denk daar maar eens over na jongen.'*¹³⁵

Via een stereotype *yankee* kan Hermans nu zowel de vrome als de geldbeluste kant van de Amerikaanse samenleving bespotten. De vertelinstantie toont daarbij zijn ideologische veren. Page wordt consequent met een overdreven respect behandeld. Zo noemt de verteller Page keer op keer 'de heer Hyrum C. Page', en veinst hij – als auctoriële verteller! – niet te weten wat Page uitspookt. ('Over de heer Page zijn onze inlichtingen betrekkelijk onvolledig'.¹³⁶) Het wordt snel duidelijk dat de verteller niets op heeft met deze yankee. De ironie druipt er in zijn omschrijvingen vanaf.

*Page kwam na iedere terugstorting grootse gebaren maken, Amerikaanse gebaren[...]*¹³⁷

4.4 Saltair: een folly als knooppunt

Saltair bevindt zich zo'n vijftien mijl buiten de mormonenhoofdstad Salt Lake City. Op een zuidkaap van de Great Lake staan hotels en gokpaleizen. Het toeristenoord ligt ver genoeg van Salt Lake om de moraal van weleer helemaal los te kunnen laten. Even weg van de kerken met houten bankjes. Hier is de folly-architectuur van Oosters-Turkse snit, met pseudo-fantastische koepels.¹³⁸ Het exotisme zorgt in de hoofden van de noordelingen voor een vrijheidsgevoel. Zij zoeken deze ontworteling dus bewust op. In Saltair droomt het noorden van het zuiden, het centrum van de periferie. Men danst er de 'shimmy', een dans van Afrikaanse origine.¹³⁹ Een 'inversie' van het autobeeld helpt de teugels te doen vieren. Juist in Saltair sluiten de hoofdpersonages schimmige deals.¹⁴⁰

Saltair komt in slechts één hoofdstuk van *Conserve* voor, maar fungeert op dat moment wel als het knooppunt waarin alles bij elkaar komt.¹⁴¹ Het idee om het resort te bezoeken komt van Isabel. In deze fase van het verhaal werkt zij hard om Jerobeam van zijn obsessie met Onitah te 'verlossen'. Saltair lijkt daarbij uitkomst te bieden. In het casino wordt het tweetal begroet door Page. Hij heeft zijn poulain Ferdinand meegenomen. 'Een zeer correct geklede donkere jongeman', aldus de

¹³⁵W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 52.

¹³⁶W.F. Hermans, 'Conserve' in *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 102.

¹³⁷W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 104.

¹³⁸Zie afbeelding voorzijde, Saltair begin twintigste eeuw. (Een folly is een bouwwerk dat met opzet nutteloos of bizar is. Natuurlijk chargeer ik enigszins door het Efteling-stadje Saltair een folly te noemen.)

¹³⁹[https://en.wikipedia.org/wiki/Saltair_\(Utah\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Saltair_(Utah)) (URL bezocht op 26-06-'16)

Saltair was bij mormonen erg geliefd als 'veilig' oord om te kunnen gaan dansen.

¹⁴⁰Page is in Saltair om een zakendeal voor zijn illegale stokerij te sluiten. Bovendien wordt in Saltair een eerste kiem gelegd voor de ontvoering van Onitah. (De 'ontworteling' die alle hoofdpersonages ten gronde zal doen gaan.)

¹⁴¹Het hoofdstuk heet dan ook 'Het knooppunt'.

vertelinstantie, alsof het hem enigszins verbaast. Een op en top southern gentleman, dus.¹⁴² Ferdinand voelt zich echter niet senang. Saltair is hem te nep. Hij heeft meer met New Orleans. In deze passage kunnen we opnieuw een Amerikaans autobebeld ontwaren. Het snelle noorden – dat van de yankees – werd door Amerikaanse schrijvers zelf al vanaf de 18e eeuw gecontrasteerd met het langzame zuiden van de cavalier.¹⁴³ Het nostalgische verlangen van Ferdinand naar New Orleans doet denken aan de bewieroking van het traditionele Amerika door zuidelijke eulogisten. Zij voelden zich bedreigd door de *yankee* vooruitgangsideologie die de Amerikaanse mainstream was gaan beheersen.¹⁴⁴ Het zal nu niet meer verbazen dat Jerobeam zich in deze conservatieve bespiegeling van Ferdinand kan vinden. De twee delen een voorliefde voor het pre-moderne. De 'practische' Isabel wil dergelijke gedachten met haar moderne Amerikaanse mentaliteit voorkomen. In Saltair zijn haar mogelijkheden daartoe op een wel heel paradoxale manier beperkt. Een zuidelijke dans vormt haar enige uitweg.

*Zullen wij dansen? Vroeg Isabel, blij dat de muziek weer inzette en het schaamteloze gesprek een einde nemen kon. Zeker, zeker mompelde Jerobeam. Isabel zei een paar minuten geen woord, terwijl zij de onhandige bewegingen waarmee hij de shimmy schuifelde zo goed mogelijk probeerde te maskeren.*¹⁴⁵

4.5 Memphis: totale ontmaskering door 'de Ander'

Op voorstel van Isabel en Jerobeam neemt Ferdinand zijn 'patiënte' Onitah mee naar Memphis, een stad met een veelbetekenende Egyptische naam. Hun autoreis doet *Conserve* definitief van noord naar zuid kantelen, iets waarvoor de kiemen een boek lang zijn gelegd. De personages zakken van kantoorgebouwen af richting baarmoederlijke oermythe.¹⁴⁶ De noord-zuid oppositie vervult zo een scharnierfunctie in de verhaalstructuur.¹⁴⁷ In het noorden regeerde de schone schijn, maar raakten de personages al langzaam ontworteld door de verlokkingen van het zuiden. In de tweede helft van *Conserve* belanden Onitah en Jerobeam werkelijk aan deze 'andere' kant. Ook Ferdinand weet dit:

142Joep Leerssen, *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011) 129.

Zuidelijke plantagehouders spiegelde zich als southern gentlemen aan chevalareske en galante manieren. (Ook Ferdinands vader was zo'n plantagehouder...)

143Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 180, 272.

144Ibidem, 232.

145W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 78.

146Op weg naar Onitahs gebalsemd lijf, moet Isabel zelfs door een tunnelgang kruipen. (Ibidem, 166).

147Elrud Ibsch, 'Het nieuwe land – de nieuwe tijd. De identiteit van de jonge Sabra bij Amos Oz en David Grossman' in: *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003) 24.

*Goed, laat mij dan zeggen: het was haar gezicht dat mij onmiddellijk aan het Zuiden herinnerde.
Dat gezicht heb ik altijd gezocht, ook toen ik nog in New Orleans was. [..]
Met Onitah is het Zuiden in mijn huis gekomen!*¹⁴⁸

Niets onderstreept deze 'terugval' naar het zuiden beter dan de terugkeer van Diego. Hij meldt zich op een dag als 'haveloze neger' bij zijn oude speelkameraad Ferdinand. De vertelinstantie omschrijft Diego als een vreemde kracht: onderdanig (met 'grote schrikogen' en een 'huilttoon') maar ook als gevaarlijk. Diego heeft, in de woorden van de verteller 'een geheimzinnig en verschrikt gezicht, zoals alleen negers kunnen zetten.'¹⁴⁹ Zijn lach – vanzelfsprekend met een mond vol witte tanden – wordt meerdere malen als 'grijnslach' bestempeld. De postkoloniale theoreticus zou stellen dat Hermans hier een racistisch discours bevestigt.¹⁵⁰ Ideologisch gezien wordt de 'neger' in deze mysterieuze representatie als 'gegeven' ervaren. Op deze manier kan Hermans van Diego een pure karikatuur maken. Hij wordt in de 'passende' terminologie – 'the northern-man is faire, the southern foul'¹⁵¹ – beschreven. Diego vertegenwoordigt in *Conserve* nog altijd een primitieve wildheid.¹⁵²

*Hij liep op haar af, zijn ogen waren nieuwe werelden met zwarte ronde oceanen en rivieren van bloed.*¹⁵³

Via Diego als de stereotype 'Ander' kunnen nu alle illusies van beschaving overboord. Als 'instrument' dient hem daarbij de naar obesitas neigende witte huismeid Beefie. Diego heeft haar zelf ingehuurd. De twee vormen een tandem in het verhaal. Ook haar tanden krijgen opmerkelijk veel aandacht van de verteller.¹⁵⁴ Beefie verschijnt voor het eerst in het hoofdstuk 'Isabels Onderzoek'. In dit hoofdstuk is Isabel naar de kliniek van Ferdinand gereisd. Ze belandt er in een nachtmerrie.

Isabel wordt door buurtkinderen nog gewaarschuwd, wanneer ze in de autoloze straat van de kliniek arriveert. Vanzelfsprekend autoloos, want de kliniek staat als archetypisch zuidelijke plek volledig buiten de moderne tijd. Dit past bij de geijkte stereotypering van de periferie als tijdloos en

148W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 115.

149W.F. Hermans, 'Conserve' in: *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 176.

150Kiene Brillenburg Wurth en Anne Rigney (ed.), *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008) 371.

151Waldemar Zacharasiewicz, *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010) 90.

152Koen Vermeiren, *Willem Frederik Hermans en Ludwig Wittgenstein* (Utrecht 1986) 77.

153W.F. Hermans, 'Conserve' in *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 162.

154Als Ferdinand haar aanrandt laat ze hem naar 'al haar tanden kijken, die regelmatig stonden, maar door zwarte beurse gaten werden aangetast.' (Ibidem, 193). Een bijna letterlijke ontworteling...

achterlijk.¹⁵⁵ Ook de kliniek voldoet aan dit beeld. Het leven gaat er langzaam. Klokken lopen er achter. Zelfs de verteltijd vertraagt. Enkele minuten beslaan vele pagina's.

Beefie opent – dan al half uitgekleeft – de voordeur van de kliniek. Isabel bezielt haar vol afkeer. Zij is zelf in proper mantelpak gestoken. Om Beefie hangt een zwoel rottende zweetlucht, die de moderne Isabel 'voor geen geld meer wil ruiken.' Na enige tijd in de wachtkamer te hebben doorgebracht, volgt Isabel een tribaal geluid, dat in voodoo-muziek overgaat. ('New Orleans lowdown, zong hij'). Ze treft Beefie en Diego in de keuken, verwikkeld in een paringsdans. Een verbijsterde Isabel weet zich niet te verweren wanneer het tweetal ook haar uit de kleren helpt. Beefie probeert Isabels jasje aan te doen, maar het is te klein voor haar grote borsten. Ze maalt er niet om en zingt vrolijk:

*Ik ben tenminste een kind der natuur, een kind der natuur!*¹⁵⁶

Hier valt opnieuw te denken aan de door Vestdijk geconstateerde botsing van de Amerikaanse civilisatie op achtergebleven individuen. Het is duidelijk wie er in Hermans' roman aan de winnende hand zijn. De scène in de keuken vormt slechts het begin van de waanzin die de finale van *Conserve* gaat bepalen. De kliniek zal samen met alle aanwezigen terugvallen tot een primitieve natuurstaat.

4.6 Besluit

Een imagologische analyse van *Conserve* hielp in dit hoofdstuk het satirische spel van Hermans inzichtelijk te maken. In de loop van het boek laat hij Amerika instorten. Het dun laagje beschaving van de Amerikaanse parvenu's wordt afgepeld. Deze ontmaskering voltrekt zich langs een noord-zuid lijn, een oppositie die in *Conserve* op een traditionele manier fungeert. Hoe zuidelijker, hoe duisterder. Om deze verhaalopzet te doen slagen, speelt Hermans leentjebuurt bij verschillende Amerikabeelden. In Salt Lake regeert de smetteloze schone schijn van het noordelijke *yankee* autobebeld, totdat dit ontregeld raakt door zuidelijke dromen. De ontwortelde indiaan – zelf een romantisch stereotype uit de periferie – botst via 'tussenstad' New Orleans op dit autobebeld, verleid door vele mormoonse dollars. Geen van de betrokkenen wordt hier beter van. De Afrikaan geeft als het Westerse heterobebeld van 'de Ander', in het diepe zuiden van Memphis het laatste zetje richting afgrond.

155 Joep Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today* 21:2 (2002) 277.

156 W.F. Hermans, 'Conserve' in *Drie Melodrama's* (1980 Amsterdam) 162.

5. Conclusie

5.1 Inleiding

Bepakt met imagologische bagage keer ik nu terug naar de probleemstelling: In hoeverre distantieert Hermans zich in zijn roman *Conserve* van het Amerikadiscours uit het twintigste-eeuwse Nederland? Ik zal in dit slothoofdstuk eerst samenvatten welke functie het Amerikamotief in de roman heeft, waarna de positie van Hermans' Amerikabeeld wordt bepaald in het Amerikadiscours.

5.2 Het Amerikamotief in *Conserve*

De citaten in het voorgaande hoofdstuk toonden aan dat het Amerikamotief in *Conserve* op een ironisch niveau functioneert. Het Amerikaanse decor laat personages schitteren in hun onvermogen. In het door geld geobsedeerde noorden regeert de yankee met zijn gladde verkooppraatjes, verpakt in een zinloze geloofsleer. In het langzame en tijdloze zuiden geeft de 'grijnzende neger' zich over aan seksuele uitpattingen met gewillige meisjes. We hebben gezien hoe Hermans naar een scala aan Amerikabeelden verwijst. Het Amerika uit *Conserve* bestaat uit roemruchte auto- en heterobeelden, uiteenlopend van Amerika als het 'morele' gidsland, tot Amerika als een plaats waar wilden leven. Deze nationale clichébeelden helpen Hermans om zijn satire te doen slagen.

5.3 De plaats van *Conserve* binnen het Nederlandse Amerikadiscours

Distantieert Hermans zich met zijn Amerikaanse roman van het twintigste-eeuwse Amerikadiscours? Is er in *Conserve* sprake van een ontmanteling van stereotypen, of een bevestiging van het bekende? Het antwoord hierop moet tweeledig zijn. Voor een ontregelende schrijfstrategie, pleit het feit dat Hermans er geen geheim van maakt dát hij stereotypen opvoert; zoals zijn expliciete karakterisering van Page en Onitah benadrukken. Hermans stoeit een boek lang bewust met vooroordelen. Naast de yankees en de mormonen krijgen ook de indiaan en de Afrikaan het voor de kiezen. Het essentiële karakter van deze stereotypen wordt daarmee op zijn minst een plaagstoot toegediend.

Hermans' satire vertoont echter ook enige traditionele trekken. In een breder kader verrast zijn ironiserende Amerikabeeld niet. Het Nederlandse Amerikadiscours neigt in loop van de twintigste eeuw immers naar spotlust. Zo merkten we dat Amerikanen in de naoorlogse Nederlandse literatuur haast altijd als stereotypen fungeren. Dit kan met evenveel recht van Hermans' roman gezegd worden. Een ontworteld stereotype blijft nog altijd een variant op een stereotype. Dat binnen zijn

Amerikaanse verhaalconstructie uiterst gangbare natiebeeld-opposities als noord-zuid en centrum-periferie strak door Hermans gehandhaafd worden, zal geen enkele imagoloog verbazen. Misschien dat de recensenten van *Conserve* daarom zo weinig over Amerika spraken. Wat niet opvalt, zie je niet.

Gaandeweg bekriipt de lezer het gevoel dat het Amerikabeeld van *Conserve* heel wat klassieke kantjes vertoont. Hermans neemt in zijn 'oefenboek' een hoop op de korrel, en relateert nagenoeg alles, maar het belachelijk maken van Amerika kan men bezwaarlijk een distantiëring van het discours noemen. Op Amerikaans vlak lijkt Hermans het zowaar met zijn nemesi Ter Braak eens! Amerika blijft ook bij Hermans een moeras waarin het geciviliseerde leven verzuipt.¹⁵⁷ Ik concludeer daarom dat *Conserve* afwijkt van de door Schürings geanalyseerde Duitslandbeelden uit het latere werk van Hermans. Het Amerikabeeld van *Conserve* wortelt in het gangbare Nederlandse Amerikadiscours, en het volgt daarmee aloude Europese sjablonen.

5.4 Besluit

Mormonenleider Brigham Young sprak zijn volgelingen ooit toe met de woorden 'This is the place', nadat hij zijn volk door de woestijn naar de oevers van de Great Lakes had geleid. Bij Hermans wordt een dergelijke gemeenplaats een gemene plaats. Dat is zijn plaats. Sardonisch lachend. Wie zou iets anders van hem verwachten?

¹⁵⁷Joep Leerssen en Manfred Beller (ed.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (Amsterdam 2007) 90-92.

Samenvatting

Deze bachelor-scriptie kent als onderwerp *Conserve*, de debuutroman van W.F. Hermans. Er wordt onderzocht wat voor Amerikabeeld uit dit boek spreekt. Hier is alle reden toe, want Hermans maakt binnen de romanwerkelijkheid van *Conserve* Amerika tot motief. Als literatuurwetenschappelijk handvat om greep op dit Amerikamotief te krijgen, dient de moderne imagologische benadering. Deze tak van de vergelijkende literatuurwetenschap ontwikkelde zich vanaf de jaren '60 snel, onder meer dankzij de impulsen van Leerssen. De imagologie stelt dat literaire natiebeelden worden opgebouwd door middel van opposities. Het alteriteitsconcept speelt een centrale rol in het creëren van een natiebeeld. De imagologie noemt dit: autobebelden en heterobebelden. 'Zelf' komt tegenover 'Ander' te staan, 'wij' tegenover 'zij'. De imagologische literatuurwetenschapper ontleedt deze natiebeelden in structureel terugkerende tegenstellingen zoals 'noord versus zuid', 'centrum versus periferie' en 'mchtig versus zwak'. Het zijn dergelijke opposities die ook in deze imagologische analyse van *Conserve's* Amerikabeeld in de spotlights komen te staan.

De scriptie begint met een korte introductie van de jonge Hermans. De omgeving en de tijd waarin zijn debuutroman tot stand kwam, worden geschetst. Hermans schreef *Conserve* in 1943 als een soort 'oefenboek', en hij had grote moeite het werk te slijten aan een uitgever. Het verscheen uiteindelijk in 1947 in kleine opgave, en pas in de jaren '50 vond het, na een drastische herschrijving, een iets groter publiek. De roman werd destijds opgenomen in de bundel *Drie Melodrama's*. Binnen het Hermans-onderzoek heeft noch de oorspronkelijke uitgave noch de herschrijving veel aandacht gekregen, zeker niet in vergelijking met romans als *De Tranen der Acacia's* of *De Donkere Kamer van Damocles*. Van dergelijke romans is – bijvoorbeeld door Schürings – al eerder het (Duitse) natiebeeld bekeken.

Het eerste deel van de scriptie besluit met een bespiegeling over het Amerikadiscours: het denken over Amerika in Europa en in Nederland. De rol die de Amerikaanse romanlocatie in de receptie van Hermans' roman speelt, wordt eveneens bekeken. Met name een opmerking van Vestdijk over Amerika krijgt hierbij aandacht. Deze opmerking dient als aanknopingspunt voor de imagologische analyse in het kernhoofdstuk van de scriptie. Een breed spectrum aan personages en locaties komt hierbij aan bod. Deze passages worden onderzocht op opposities en Amerikaanse auto- en heterobebelden. Uit de passages die 'onder mormonen' in het noordelijke Utah spelen, spreken twee traditionele *yankee* autobebelden van Amerika. In den beginne moreel hoogstaand en uiterst religieus, later juist modern en gericht op kapitalistische vooruitgang. Hermans zet deze schone schijn al snel op losse schroeven en laat de mormonenfamilie ten onder gaan. Een cruciale zet wordt hierbij gegeven door de zuidelijke indiaan en zijn Afrikaanse bediende. Via deze twee personages echoot Hermans weer andere Amerikabeelden. Het ouderwetse zuiden van New Orleans wordt door de indiaan bewierookt, maar is verre van de ridderlijke aristocratie die dit *southern* autobebeld graag wil uitdragen. De Afrikaan doet als het tijdloze heterobebeld, de boel definitief ontsporen.

De conclusie van de scriptie luidt dat het Amerikamotief door Hermans met een ironische knipoog wordt ingezet. Ver van het gebruikelijke discours verwijderd Hermans zich daardoor niet. In de Nederlandse literatuur komen Amerikanen zelden voorbij de stereotypering. Met personages als 'het prototype van de yankee' en 'een haveloze neger' voegt Hermans zich met zijn Amerikabeeld in de bekende patronen. Amerika en haar inwoners blijken opnieuw geknipt voor satire. Het laagje beschaving van deze Amerikaanse parvenu's verdwijnt als sneeuw te Utah, voor de zon in Memphis.

Bronnen en literatuur

Boeken

- Anbeek, T., *'In puinhopen voel ik mij prettig, ergens anders hoor ik niet thuis.'* *Over de wederopbouw van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving* (Amsterdam 1982).
- Anbeek, T., *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985* (Amsterdam 1999).
- Baartse, Dirk en Bob Polak ed., *Het Grote Willem Frederik Hermans Boek* (Amsterdam 2010).
- Bakker, K. de, ed., *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans* (Schoorl 1998).
- Bal, Mieke, *De theorie van vertellen en verhalen* (Muiderberg 1990).
- Benders, R. en W. Smulders ed., *Brasserie Lipp. Bespiegelingen over Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2001).
- Brillenburg Wurth, Kiene en Anne Rigney ed., *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2008).
- Derrida, J., *Marges van de filosofie* (Hilversum 1989).
- Dupuis, Michel, *Hermans' Dynamiek. De romanwereld van W.F. Hermans* (Den Haag 1985).
- Eco, Umberto, *Hoe schrijf ik een scriptie?* (Amsterdam 2010).
- Fokkema, A. en Maarten Steenmeijer ed., *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Nijmegen 2003).
- Hermans, W.F., *Volledige Werken I. Romans* (Amsterdam 2005).
- Hermans, W.F., *Het Sadistische Universum 1 & 2* (Amsterdam 1996).
- Hermans, W.F., *Drie Melodrama's* (Amsterdam 1980).
- Hermans, W.F., *De Tranen der Acacia's* (Amsterdam 1971).
- Inklaar, F. ed., *Kijken naar Amerika. Twintigste-eeuwse Amerikaanse cultuur in Amerika en in Nederland* (Heerlen 2000).
- Kaleis, Huug, *De God Denkbaar verklaard* (Amsterdam 1987).
- Leerssen, J., *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming* (Nijmegen 2011).
- Leerssen, J. en Manfred Beller ed., *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* (Amsterdam 2007).
- Otterspeer, Willem, *De Mislukkingskunstenaar. Willem Frederik Hermans. Biografie, deel 1 (1921-1952)* (Amsterdam 2013).

Raat, G.F.H., *Literatuur als noodzaak. Willem Frederik Hermans: Facetten van een schrijverschap* (Amsterdam 2010).

Ruiter, F. en W. Smulders ed., *Alleen blindgeborenen kunnen de schrijver verwijten dat hij liegt. Over het schrijverschap van Willem Frederik Hermans* (Amsterdam 2009).

Scott, J. ed., *A Dictionary of Sociology. Fourth Edition* (Oxford 2014).

Vermeiren, Koen, *Willem Frederik Hermans en Ludwig Wittgenstein* (Utrecht 1986)

Vree, Freddy de, *De aardigste man ter wereld* (Amsterdam 2002).

Leo H.M Wessels en Toon Bosch ed., *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen 2012).

Zacharasiewicz, W., *Imagology Revisited* (Amsterdam – New York 2010).

Artikelen

Cumps, D., 'Een voorproefje van de 'De god denkbaar': 'de teddybeer' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981).

Hoenselaars, T., en Joep Leerssen, 'The rhetoric of national character: an introduction' in *European Journal of English Studies* Vol. 13, No. 3 (Abingdon-on-Thames 2009).

Kaleis, H., 'Vijf en dertig jaar W.F. Hermans of: Forum overtroffen' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981).

Leerssen, J., 'Tussen huiselijkheid en kosmopolitisme. De Nederlandse identiteit in Wolff en Dekens Sara Burgerhart', in *Typisch Nederlands. De Nederlandse identiteit in de letterkunde* (Voorthuizen 1999).

Leerssen, J., 'The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey. in *Poetics Today* 21 (2002).

Neuman, Birgit, 'Towards a cultural and historical imagology. The rhetoric of national character in 18th-century British literature' in *European Journal of English Studies* Vol. 13, No. 3 (Abingdon-on-Thames 2009).

Jan Oosterholt, 'Een "Himmel- und Hölle-Spiel". Cees Nootebooms In Nederland vanuit een imagologisch perspectief', in *Spiegel der Letteren* 48 (Gent 2006).

Jan Oosterholt, 'Pootige mensen' op de Gelderse Veluwe. Een imagologische lezing van Couperus' Eline Vere' in *Praagse perspectieven 2. Handelingen van het colloquium van de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit te Praag* (Praag 2004).

Raat, G.F.H., 'De verstandhouding met de lezer' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981).

Reve, Gerard, 'Veel genoeg' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25

(Amsterdam 1981).

Schürings, Ute, "Dikke Duitsers in burger". Over de functie van stereotiepe Duitslandbeelden in het werk van Willem Frederik Hermans', in *Nederlandse Letterkunde* 5 (Amsterdam 2000).

Veen, A. van der, 'Zijn eigen bondgenoot, maar niet door dik en dun' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981).

Freddy de Vree, 'Over verbindbaarheid' in *Tirade*. Over W.F. Hermans. December 1981, jaargang 25 (Amsterdam 1981).

Websites

http://www.dbnl.org/tekst/anbe001inpu01_01/anbe001inpu01_01_0001.php?q=hermans%20conserve#013 (14-02-'16).

<http://www.willemfrederikhermans.nl/titels/titel.php?id=herm014cons01#beschouwingen> (13-02-'16).

<http://www.amsterdamcentraal.nl/archief/2016/02/17/het-kompas-van-wf-hermans> (31-03-'16).

https://en.wikipedia.org/wiki/Augusta_Leigh (21-03-'16).

<http://www.imagologica.eu/ology> (16-03-'16).

<http://www.imagologica.eu/leerssen> (18-03-'16).

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Purple_Land (20-04-'16).

<http://www.theatlantic.com/health/archive/2016/03/the-history-of-neurasthenia-or-americanitis-health-happiness-and-culture/473253/> (10-04-'16).

https://nl.wikipedia.org/wiki/Rudolph_Valentino (17-03-'16).

https://en.wikipedia.org/wiki/Stereotypes_of_Americans (18-03-'16).

<http://nl.urbandictionary.com/define.php?term=yankees> (18-03-'16).

https://en.wikipedia.org/wiki/Hiram_Page (19-03-'16).

http://eom.byu.edu/index.php/Smith,_Hyrum (19-03-'16).

<http://www.volkskrant.nl/archief/de-dood-van-menno-ter-braak~a604557> (24-04-'16).

Afbeelding

[https://en.wikipedia.org/wiki/Saltair_\(Utah\)#/media/File:Saltair-Pavilion-1900.jpeg](https://en.wikipedia.org/wiki/Saltair_(Utah)#/media/File:Saltair-Pavilion-1900.jpeg) (26-06-'16).